

הדים לשינויים היסטוריים בפרשנות ההלכתית בנושא החיוב בתרומה

יצחק רוזנברגר

הקדמה

במאמר זה נדון בשאלה האם ניתן להצביע על פרשנויות הלכתיות אשר נוצרו כתגובה לשינויים היסטוריים, במצב שבו במקורות עצמם לא ניתן ביטוי ישיר ומפורש לזיקה בין פרשנויות אלה ובין הגורם ההיסטורי. דיוננו בשאלה זו ייסוב אודות שלושה מקורות בספרות התנאים אשר כל אחד מהם מפרש כתוב מסוים בתורה באופן המאפשר להסיק מהכתוב המתפרש את החיוב במצוות התרומה.

בהצגת פרשנויות כתגובה לשינויים היסטוריים יש מן הבעייתיות, שכן בהעדר התייחסות מפורשת לכך במקורות עצמם, ספק אם יש בסיס ל'המצאת' גורם נסתר שאינו מפורש במקורות. יחד עם זאת תליית פרשנויות הלכתיות בגורמים היסטוריים מקובלת כמובן, בהנמקה סבירה ועקבית. נציג עתה מצב אשר ביחס אליו יש מקום - ואולי אף יתרון, לקישור הפרשנות לשינויים היסטוריים. מצב שכזה מורכב משלושת הגורמים הבאים:

1. הפרשנות למקור ההלכתי נתחדשה לאחר שהתחולל שינוי היסטורי מסוים. במהותו זהו נתון כרונולוגי.
2. הגיונית, ניתן לראות את הפרשנות הזו כמענה למציאות שנוצרה בעקבות אותו שינוי היסטורי. במהותו זהו טיעון היסטורי.
3. הפרשנות אינה הולמת את המקור המתפרש במידה מספקת ואינה מתאימה לו, ובפשטות אינה נראית סבירה. במהותו זהו טיעון הרמנויטי. במאמר זה לא ניכנס לקביעת אמות מידה לבחינת סבירותו של פירוש.

הגורם השלישי מצביע על קיומה של בעיה בהבנת הפרשנות למקור ההלכתי. הגורמים הראשון והשני מצביעים על פוטנציאל של פתרון לבעיה. בהתייחס לפרשנות המאגדת בתוכה את שלושת המרכיבים שנמנו לעיל, ניתן לשער כי הרקע לצמיחתה טמון באותו שינוי היסטורי - אשר הביא את בעלי ההלכה לחדש ולהציע אותה פרשנות כמענה לו, וכי הצורך שמצאו בעלי ההלכה במתן מענה למציאות שנתחדשה היווה עבורם שיקול מספיק להצעת אותה פרשנות, אף על פי שאין היא הולמת היטב את הנאמר במקור המתפרש.

נחזור ונדגיש, התיאור המוצע עלול להיראות בעייתי מצד המרכיב השלישי שלו, המבקש לבחון 'מידת סבירות' של פרשנות, שכן אין זה ברור מהן אמות המידה להערכה ולקביעה אם פרשנות מסוימת נחשבת ל'הולמת ומתאימה במידה מספקת'. אך, לדעתנו, הקושי

להצביע במדויק ובפירוט על אמות מידה כאלה אינו שולל את עצם הגישה שניתן לנסות ולהעריך את מידת סבירותן של פרשנויות הלכתיות וראוי לעשות כן.¹

א. המקורות בתורה לחיוב בתרומה בראי ספרות התנאים

בתורה ישנם שני כתובים אשר הנושא הנדון בהם הוא מתנה הניתנת ממבחר הדגן, התירוש והיצהר, ואלו הם:
במדבר יח, יב: "כל חלב יצהר וכל חלב תירוש ודגן, ראשיתם,² אשר יתנו לה' - לך יהיה".

דברים יח, ד: "ראשית דגן תירושך ויצהרך וראשית גז צאנך תתן לו".
בספרות התנאים מכונה מתנת מבחר יבול האדמה³ בכינוי 'תרומה', והיא נחשבת כמתנת חובה. הכתובים במדבר ובדברים שהובאו זה עתה מוכרים בספרות התנאים ככתובים אשר הנושא הנדון בהם הוא מתנת התרומה, אבל אין בספרות התנאים אמירה מפורשת כי החיוב בנתנת התרומה נלמד מכתובים אלה.

במאמר זה נבחן שלושה מקורות בספרות התנאים אשר בכל אחד מהם מוצעת פרשנות לכתוב מסוים בתורה, ולפיה ניתן להסיק מהכתוב המתפרש את החיוב בתרומה. ביחס לכל אחת מהפרשנויות האלה ננסה להעריך את מידת התאמתה למשמעות הפשוטה של הכתובים ולהנחות ההלכתיות המקובלות בספרות התנאים.

1. דרשה על פרשת חלה (במדבר טו, יט)

בבמדבר טו, יז-כא, מובאת פרשת חלה:

(יט) והיה באכלכם מלחם הארץ תרימו תרומה ליי

(כ) ראשית ערסתכם חלה תרימו תרומה, כתרומת גרן כן תרימו אתה

(כא) מראשית ערסתכם תתנו ליי תרומה לדרכתים

ובספרי לבמדבר, פסקה קי (מהדורת הורביץ, עמ' 113), אנו שונים:

1. 'תרימו תרומה ליי' (פסוק יט), בתרומה גדולה הכתוב מדבר.

2. או אינו אלא בתרומת חלה?

3. כשהוא אומר 'חלה תרימו תרומה' (פסוק כ), הרי תרומת חלה אמורה. הא מה

אני מקיים 'תרימו תרומה ליי' בתרומה גדולה הכתוב מדבר, דברי רבי יאשיה.

1 כך הדבר לדעתנו בכל שיטה עיונית (בכל תחום או נושא) שיש בה מרכיב של איזון בין שני גורמים שונים או שיקולים מנוגדים. אי היכולת להציע במדויק את נקודת האיזון ואת הקו התוחם בין שני הגורמים או השיקולים במסגרת השיטה, אינו מבטל את הטענה העיקרית בשיטה ביחס לעצם קיומם של שני הגורמים או השיקולים, ובנוגע לאפיון יחסם ההדדי.

2 המילים 'חלב' ו'ראשית' עשויות להתפרש בלשון המקרא בהוראת 'המובחר'.

3 בספרות התנאים מתנה זו אינה מוגבלת רק לדגן לתירוש וליצהר.

4. רבי יונתן אומר⁴, לפי שהוא אומר 'ראשית דגןך תירשך ויצהרך' (דברים יח, ד) - חובה. אתה אומר חובה, או אינו אלא רשות? ת"ל 'תרימו תרומה ליי', חובה ולא רשות.

מדברי רבי יאשיה נראה כי לדעתו פרשה זו פותחת בקביעת החיוב להפריש תרומה (פסוק יט), ורק לאחר קביעה זו היא מחדשת את החיוב להפריש חלה. אך הטענה כי המתנה המכוננת בפסוק יט היא התרומה, נתקלת במספר קשיים: בניגוד לספרות התנאים, אשר בה ישנן עדויות למכביר כי השם 'תרומה' במעמד נפרד עשוי לבוא בהוראת 'מתנה ממבחר יבול האדמה', הרי שבכל ספרי התורה השם 'תרומה' במעמד נפרד בא בהוראת מתנה לה' באופן כללי - תהא המתנה אשר תהא,⁵ ואין כל עדות לכך שהוא בא בהוראת 'מתנה ממבחר יבול האדמה'.⁶ ואמנם, סביר לפרש כי השם 'תרומה' במעמד נסמך בא פעם אחת בתורה בהוראת 'מתנה ממבחר יבול האדמה' - וזאת בפרשת חלה עצמה, בפסוק כ: 'כתרומת גרן', אך השם 'תרומה' מופיע בתורה כנסמך אף לשני סומכים אחרים: 'תרומת הקדשים',⁷ ו'תרומת היד',⁸ וביחס לכל אחד מהם אין ודאות כי הכוונה בו היא למתנת מבחר יבול האדמה. אשר על כן, בעת הופעת השם 'תרומה' במעמד נפרד - כגון בכתוב הנדרש על ידי רבי יאשיה, שוב אין זה ברור אם הכוונה בו היא לתרומת הגורן, לתרומת היד, לתרומת הקדשים, או למתנה לה' באופן כללי - תהא המתנה אשר תהא, וממילא אין בסיס מוצק לטענת רבי יאשיה: 'בתרומה גדולה הכתוב מדבר'.

קושי נוסף עולה מצד עיתוי נתינת התרומה כפי הנאמר בפסוק יט: 'באכלכם מלחם הארץ', שכן על פי המקובל בספרות התנאים, התרומה ניתנת מהגורן,⁹ ולא בעת הכנת הלחם. העיתוי על פי הכתוב עשוי לחזק את הרושם כי התרומה שעליה מדובר בפסוק יט אינה מתנת מבחר הדגן כטענת רבי יאשיה, אלא מתנת החלה, הניתנת מן העיסה - כשיטת חלק מהתנאים,¹⁰ או מהלחם שנאפה - כשיטת רבי עקיבא.¹¹ קושי נוסף עולה מכך שלפי רבי יאשיה נמנו בפרשה שתי מתנות: התרומה - בפסוק יט, והחלה - בפסוק כ, שכן בתחילת פסוק כ אין כל ביטוי לשוני¹² לכך שהכתוב פותח נושא חדש, ומונה מתנה נוספת על זו שנזכרה בפסוק הקודם.

4 המלים 'רבי יונתן אומר' מופיעות רק בחלק מעדי הנוסח.

5 כך למשל בשמות כה, ב: "דבר אל בני ישראל ויקחו לי תרומה...".

6 המקורות היחידים במקרא שבהם קיימת האפשרות לפרש כי השם תרומה במעמד נפרד בא בהוראת מתנת מבחר הדגן התירוש והיצהר, הם בספרים המאוחרים: מלאכי (ג, ח), נחמיה (פרק י, מ יחד עם פרק יב, מד) ודברי הימים ב (לא, יב).

7 ויקרא כב, יב, במדבר יח, יט.

8 דברים יב, ו.

9 וכך משתמע אף מהביטוי 'כתרומת גרן' בפרשת חלה.

10 משנה, חלה ג, א.

11 משנה, חלה ג, ו.

12 כגון 'ו החיבור: "...תרימו תרומה לה', ומראשית עריסותיכם חלה תרימו...".

בהמשך הדברים נתייחס לעובדה שרבי יאשיה בחר לדרוש את החיוב בתרומה מהכתוב בפרשת חלה - למרות הקשיים המוזכרים לעיל.

2. דרשה על פרשת המעשר מן המעשר (במדבר יח, כט)

במדבר יח, כה-לב, מובאת פרשת המעשר מן המעשר:

(כו) ואל הלויים תדבר ואמרת אליהם כי תקחו מאת בני ישראל את המעשר אשר נתתי לכם מאתם והרמתם ממנו תרומת יי מעשר מן המעשר.

(כז) ונחשב לכם תרומתכם, כדגן מן הגרן וכמלאה מן היקב.

(כח) כן תרימו גם אתם תרומת יי מכל מעשרותיכם אשר תקחו מאת בני

ישראל, ונתתם ממנו תרומת יי לאהרן הכהן.

(כט) מכל מתנותיכם תרימו את כל תרומתיי, מכל חלבו את מקדשו ממנו.

ובספרי לבמדבר, פסקה קכא (מהדורת הורביץ עמ' 148-149), אנו שונים:

1. "מכל מתנותיכם תרימו את כל תרומתיי, מכל חלבו את מקדשו ממנו" (פסוק

כט), בתרומה גדולה הכתוב מדבר.

2. או אינו מדבר אלא בתרומת מעשר?

3. כשהוא אומר "מכל מעשרותיכם" (פסוק כח), הרי תרומת מעשר אמור. הא מה

ת"ל "מכל מתנותיכם תרימו את כל תרומתיי"? בתרומה גדולה הכתוב מדבר,

דברי רבי יאשיה.

4. רבי יונתן אומר¹³ לפי שהוא אומר "ראשית דגן תירושך ויצהריך" (דברים

יח, ד) - חובה. אתה אומר חובה, או אינו אלא רשות? ת"ל "תרימו את כל

תרומתיי", חובה ולא רשות.

מדברי רבי יאשיה נראה כי לדעתו, נקבעת בפסוק כט חובה על הלויים להפריש מתנת תרומה מהמעשר, וזאת מלבד מתנת המעשר מהמעשר אשר מהווה את הנושא העיקרי בפרשה זו.

אך הטענה כי המתנה המכוונת בפסוק כט היא התרומה, נתקלת במספר קשיים:

בפסוק כט נזכר חיוב המוטל על הלויים, וחיוב זה אינו מותנה בשום תנאי. עתה, אם אכן חיוב זה הוא להפריש תרומה - כפירוש רבי יאשיה, אזי תהא עולה המסקנה כי הלוי חייב להפריש תרומה מהמעשר אף אם ישראל מילא את חובתו הוא, והפריש מהיבול תרומה. ואמנם, הבנה כזו מצד עצמה איננה בהכרח בעייתית, אך היא אינה מוכרת בתורה שבעל פה, ולא מסתבר כי רבי יאשיה התכוון לחדש חידוש כה מרחיק לכת. יחד עם זאת אם אכן התכוון רבי יאשיה לפרש כי בפסוק כט נזכר חיוב המוטל על הלוי להפריש מעשר רק אם הישראל לא הפריש, אזי נמצא כי התנאה חשובה זו חסרה מן הכתוב.

קושי נוסף עולה מצד העובדה שלפי רבי יאשיה, הכתוב הנדרש מלמד את החיוב בתרומה ביחס ללויים בלבד, וביחס למעשר בלבד. אנו מניחים כי רבי יאשיה לא נתכוון ללמד

13 כך הגרסה לפי כל עדי הנוסח, וזאת בשונה מהדרשה המקבילה על פרשת חלה (ראה לעיל הערה 4).

בדרשתו כי החיוב בתרומה מוטל רק על הלויים וקיים רק ביחס למעשר שהם מקבלים. אך באופן הגיוני, קיומו של חיוב המוטל על הלויים ביחס למעשר אינו גורר בהכרח את דבר קיומו של חיוב דומה - ואף אינו מעיד בהכרח על דבר קיומו של חיוב דומה, ביחס לבעלי היבול, וההשלכה ממעשר הלויים על תבואת בעל היבול אינה הכרחית.

בנוסף לכך, לפי רבי יאשיה, הביטוי 'תרומת ה' שבפסוק כט, בא בהוראת 'מתנת מבחר יבול האדמה'. אך כבר הראינו בדיוננו לעיל כי בספרי התורה פירוש זה למילה תרומה אינו מבוסס היטב.

בשלב זה נסתפק בציון לקשיים אלה. בהמשך נתייחס לעובדה שרבי יאשיה בחר לדרוש את החיוב בתרומה מהכתוב בפרשת המעשר מן המעשר - למרות קיומם של קשיים אלה.

3. דרשה על הכתוב 'מלאתך ודמעך לא תאחר' (שמות כב, כח)

בעיוננו עד כה נבחנו שתי דרשות של רבי יאשיה המלמדות על החיוב בתרומה. בשונה משתי דרשותיו, הדרשה אשר תידון כעת אינה טוענת במפורש לקיומו של החיוב בתרומה.

בשמות כב, כח נאמר: 'מלאתך ודמעך לא תאחר, בכור בניך תתן לי'.

ובמכילתא דר"י, משפטים, פרשה יט (מהדורת הורביץ-רבין, עמ' 318), אנו שונים: 'מלאתך ודמעך לא תאחר', 'מלאתך' - אלו ביכורים, הניטלין מן המלא. 'ודמעך' - זו תרומה.

ובמכילתא דרשב"י (מהדורת א"מ, עמ' 213) אנו שונים:

'מלאתך ודמעך', מלאתך אלו בכורים, שהן ניטלין מן המליא, ודמעך זו תרומה, שהיא נקראת דמע.

לפי הדרשות האלה, חל איסור לאחר את נתינת התרומה והביכורים מעבר למועד מסוים (שאינו מפורש בכתוב עצמו).¹⁴

דיון בפירוש כי הדמע הוא התרומה

בשתי הדרשות האלה מופיע המשפט 'ודמעך זו תרומה'. בפשטות נראה כי במשפט זה ניתנת הצעת פירוש לשם 'דמע'. אך פירוש זה אינו יכול להחשב כמובן מאליו, שכן בכל מופעי השם 'דמע' במקרא ההוראה היא לדמעת העין, ואין שום מופע נוסף של השם 'דמע' במקרא שם ניתן לפרש שההוראה היא למתנת התרומה. ממילא מתבקשת השאלה, מהו הבסיס לפירוש כי הדמע הוא התרומה.

14 השאלה מהו מועד זה נדונה בירושלמי תרומות פ"ג ה"ג (מב, ב), ועל פי הנאמר שם נראה כי המועד אשר ממנו והלאה אין לאחר את התרומה הוא מועד הביעור, אשר חל פעמיים בשבע שנים.

האם האיסור לאחר עשוי להעיד על קיומו של חיוב לתת?

דבר ברור הוא, כי אפילו היינו יודעים שהמילה 'דמע' באה בהוראת מתנת התרומה, עדיין אין הכתוב מלמד במפורש אלא על האיסור לאחר את נתינתה - ולא על היותה מתנת חובה. השאלה אם ניתן למצוא בכתוב הנדון מקור לחיוב בתרומה אינה חד משמעית, ויש בה פנים לכאן ולכאן:

מחד גיסא, ניתן לפרש כי הכתוב מתייחס אל התרומה כמתנת רשות, וכי האיסור לאחר את נתינתה מתייחס רק לאדם אשר מרצונו החופשי חייב את עצמו לתת אותה (מעין הנאמר בדברים כג, כב: 'כי תדר נדר ליי אלהיך לא תאחר לשלמו').

מאידך גיסא, ניתן לפרש כי הכתוב מתייחס אל התרומה כמתנת חובה, ופירוש זה הוא בדרך של 'דבר הלמד מענינו'. כיצד? אם נניח כי במילה 'מלאכתך' נרמזת מתנת הביכורים,²⁰ אזי נמצא כי המילה 'דמעך' נמצאת בכתוב בתווך בין שתי מתנות חובה: ביכורי יבול האדמה לפניו, ובכור האדם לאחריה. בהשראת הקשר טקסטואלי זה ניתן לפרש כי אף המתנה הרמוזה במילה 'דמעך' - היא מתנת חובה, וכי האיסור לאחר מעיד על החיוב לתינתה.²¹

צד שווה לדרשות רבי יאשיה ולדרשת 'דמעך' - זו תרומה?

בעיונו עד כה ראינו כי הן רבי יאשיה והן בעלי הדרשות במכילות עשו 'מאמץ דרשני' כדי לטעון כי הכתובים הנדרשים על ידם עוסקים במתנת התרומה. רבי יאשיה חתר למצוא מקור המלמד לא רק את דבר קיומה של התרומה, אלא אף את היותה בגדר מתנת חובה. לעומתו אין זה ברור אם בעלי הדרשות במכילות חתרו למצוא מקור רק לאיסור איחור התרומה או אף לחיוב בנתינתה. למעשה, אם בעלי הדרשות לא ביקשו למצוא מקור לחיוב התרומה, אזי דרשותיהם אינן שייכות לנושא הנדון במאמר הנוכחי - למצער לא במישרין.²²

ב. מקור אפשרי לחיוב בתרומה בפרשת מתנות הכהנים (דברים יח, ד)

בדברים יח, ג-ה, מובאת פרשת מתנות כהנים. בין היתר נאמר שם כך:

(ג) וזה יהיה משפט הכהנים מאת העם...

(ד) ראשית דגנך תירשך ויצהרך וראשית גז צאנך תתן לו

20 כפי המפורש במכילתא שהובאה לעיל: 'מלאכתך - אלו הביכורים', וכפי שמפרש בעל תרגום יונתן (ראה הערה 16) וראה בנספח 'הצעת תהליך פרשני לשוני התומך בזיהוי הדמע עם התרומה'.

21 מצינו בספרות התנאים תקדים לחיוב הנלמד מאיסור, והוא במצוות עדות. בתורה נאמר "...והוא עד או ראה או ידע, אם לא יגיד - ונשא עונו" (ויקרא ה, א), ובספרות התנאים מקובלת ההנחה כי הכתוב הזה מלמד על קיומה של חובה להעיד. (ואמנם, קיומו של חיוב זה מותנה בתנאים מסוימים, אך אלה אינם עניין לעצם העובדה שהחיוב נלמד מאיסור. למעשה, המשפט "...אם לא יגיד ונשא עונו" אינו מלמד במישרין על האיסור, אלא על העונש. האיסור נלמד במשתמע מהעונש, והחיוב נלמד מהאיסור).

22 שאלת שייכות הדרשות במכילות לנושא הנדון במאמר תידון בהערה 28 ובהערה 33.

ביחס לשאלה זו ניתן להציע **שתי הצעות**: לפי האחת, הפירוש כי הדמע הוא התרומה מתבסס על **מסורת פרשנית-לשונית רציפה**, ולפי השנייה, הפירוש כי הדמע הוא התרומה מתבסס על **תהליך פרשני-לשוני שנתחדש ביום מן הימים**.

אך כל אחת משתי הצעות אלה נתקלת בקשיים.

ביחס להצעה הראשונה, קיים קושי מצד קיומן של עדויות ממקור תנאי¹⁵ ומתרגום יונתן¹⁶ לכך שהמילה 'דמע' לא התפרשה בהוראת 'תרומה'. נמצא אפוא כי גם אם הסתמך הדרשן על מסורת פרשנית-לשונית, היא לא הייתה מוסכמת, אלא שנויה במחלוקת.

קושי נוסף עולה מהעובדה כי בכל המקורות בספרי המקרא המאוחרים שנוכרת בהם מתנה אשר אפשר לפרש כי היא מתנת התרומה,¹⁷ מכונה המתנה בכינוי 'תרומה', ולא בכינוי 'דמע'. שתיקה זו של ספרי המקרא המאוחרים מכבידה במעט על ההשערה כי הייתה קיימת מסורת לשונית רציפה של שימוש בשם 'דמע' בהוראת מתנת התרומה. **ביחס להצעה השנייה**, הקושי הוא מצד העובדה כי בדרשות עצמן לא מפורט תהליך פרשני-מילולי. הנה כי כן, אם המילה דמע באה בכתוב הנדון בהוראת מתנת התרומה, אזי זוהי הוראה יחידאית בלשון המקרא. אך מצד מבנה הכתוב הנדון, הקשרו, והקשר המילה דמע בו, לא עולה בהכרח המסקנה כי הדמע הוא התרומה. נמצא אפוא כי לא קיימת בלשון המקרא תשתית מוצקה לפירוש כי הדמע הוא התרומה, ואם כך אין זה ברור מדוע לא טרח הדרשן להשמיענו את השיקולים אשר מכוחם אימץ פרשנות זו.

ואמנם, אילו היה גלוי וידוע לפנינו תהליך פרשני-לשוני טריוויאלי המבסס את הזיהוי המוצע, אזי הימנעות הדרשן מהצעת הנימוק לזיהוי לא הייתה נחשבת לקושי. אך ככל הידוע, לא קיים תהליך פרשני טריוויאלי כזה.¹⁸

למעשה, אפילו היינו יודעים כי המילה 'דמע' באה בהוראת 'התרומה', עדיין לא היה ברור לאיזו תרומה הכוונה.¹⁹ כמו כן, אילו היינו יודעים כי המילה 'דמע' באה באחת משתי ההוראות הבאות: 'המבחר', או 'היבול', עדיין לא הייתה מילה בודדת זו יכולה להכיל את ההוראה של צירוף שתי המילים: 'מבחר היבול'.

העולה בידינו מדיון זה הוא כי הקביעה שבכתוב הנדון נזכרת מתנת התרומה אינה מבוססת היטב מצד המשמעות הפשוטה של הכתוב.

15 במכילתא דר"י, בהמשך לדרשה 'דמעך זו תרומה', נאמר כי המילה 'דמע' היא כינוי למתנת הבכורים. העובדה שיש במכילתא דר"י סתירה פנימית ביחס לפירוש השם 'דמע', לא תידון במסגרת המאמר הנוכחי.

16 המתרגם את הכתוב הנדון כך: 'ביכורי פירך וביכורי חמר נעוון לא תשהי על זמניהון מן לאסקותהון לאתר שכניתי' (=בכורי פירותיך וביכורי יין יקבך לא תאחר להעלותם למקדש). במקור זה נראה כי המילה 'דמע' התפרשה בהוראת יין (כנראה כמטאפורה הלקוחה מדמעת העין, שהרי היין מטפטף מהענבים בדומה לטפטוף הדמעות מהעין).

17 ראה לעיל הערה 6.

18 למרות הדרשה 'דמעך זו תרומה', רוב מפרשי התורה נמנעו מלפרש שהדמע הוא התרומה. רש"י בפירושו לחומש העתיק את הדרשה, אך הוסיף: 'ואיני יודע מהו לשון דמע'. וראה בנספח: 'הצעת תהליך פרשני לשוני התומך בזיהוי הדמע עם התרומה'.

19 ראה הדיון לעיל בהצגת הקושי הראשון ביחס לדרשת רבי יאשיה.

מפשט הנאמר בפסוק ד נראה כי המתנה ממבחר היבול נקבעת בו כמתנת חובה. ואמנם, בספרות התנאים אין אמירה מפורשת כי החיוב בתרומה נלמד מהנאמר בכתוב הנדון, אך העדר אמירה שכזו עשוי להיות מוסבר בכך שאין בה צורך, מכיוון שמשמעות הכתובים ברורה דיה. כך למשל, בספרות התנאים נחשבת מתנת ראשית הגז כמתנת חובה, אך אין בספרות התנאים אמירה מפורשת כי החיוב במתנה זו נלמד מהנאמר בפסוק ד. יחד עם זאת ברור כי התנאים למדו את החיוב בראשית הגז מהכתוב הנדון, שהרי נושא ראשית הגז לא מופיע בשום מקום אחר בתורה.

ההשלכה ממשמעות הכתוב על שיטת רבי יאשיה

קיומו של מקור בתורה אשר נראה כי הוא מלמד באופן ברור ומפורש על החיוב בתרומה, מעצים את הקושי שעלה בדברינו לעיל ביחס לשיטת רבי יאשיה, שכן מתבקשת עתה השאלה, מה ראה רבי יאשיה להפנות את המאמץ הדרשני לכיוון של פרשיות חלה והמעשר מן המעשר - כאשר יכול היה לבסס את החיוב בתרומה על הכתוב בדברים.

עמדת הסבר הנלווה לרבי יאשיה ביחס למשמעות הכתוב

הן בדרשה על פרשת חלה והן בדרשה על פרשת המעשר מן המעשר, מובאים דברי רבי יונתן - המבאר את דברי רבי יאשיה. רבי יונתן נדרש למעשה לשאלה שהעלינו זה עתה - מדוע פנה רבי יאשיה ללמוד את החיוב בתרומה מהפרשיות בספר במדבר כאשר חיוב זה מפורש בספר דברים. ביחס לשאלה זו מבאר רבי יונתן כי לא ניתן לבסס את החיוב בתרומה על הכתוב בדברים, שכן אפשר לפרש את הכתוב הזה אף בהנחה שהתרומה היא בגדר רשות. כיצד? ניתן היה לפרש כי המשפט 'ראשית דגנך... תתן לו' מתייחס רק לאדם אשר נדב מרצונו לה' את מבחר היבול, וביחס לאדם כזה מחדש הכתוב כי יש לתת את המתנה לכוהנים. רק מכוח הכתובים במדבר המלמדים את דבר החיוב בתרומה - אומר רבי יונתן - יודעים אנו כי פירוש זה אינו נכון, וכי אף הכתוב בדברים מתייחס אל התרומה כמתנת חובה. שיטה זו של רבי יונתן מבוססת ככל הנראה על שני יסודות:

ניתוח הגיוני של מצוות התרומה לשני מרכיבים: האחד - הבדלת המתנה מכלל היבול, והשני - נתינת המתנה לכהן.

אבחנה לשונית בין הנאמר במדבר ובין הנאמר בדברים: הפועל המשמש בכתובים במדבר הוא 'תרימו', בעוד שהפועל המשמש בכתוב בדברים הוא 'תתן'.

והנה, הפועל 'תרימו' מורה רק על מרכיב הבדלת המתנה מכלל היבול, ואין הוא מורה כלל על מרכיב הנתינה. לעומתו הפועל 'תתן' עשוי להורות רק על מרכיב הנתינה - אם כי הוא עשוי להכיל אף את ההוראה של הבדלת המתנה מכלל היבול.

מעתה - טוען רבי יונתן, הכתובים במדבר הם המקור המלמד בוודאות את החיוב להבדיל את התרומה מכלל היבול. ומאחר שכבר נודע דבר החיוב בהבדלת התרומה,

מתברר כי מתנת מבחר היבול אשר הפרשה בדברים מזכה בה את הכוהנים - היא מתנת חובה.

דין בעמדת הסבר הנלווה

לפי הסברנו לשיטת רבי יונתן, הרקע והמניע לדרשותיו של רבי יאשיה נעוץ כולו בתחום העיוני פרשני, בשילוב שבין הניתוח הגיוני של מצוות התרומה למרכיביה ובין משמעויות הפעלים 'תרימו' ו'תתן'.

אך אם כך הדבר, אזי יש לנו להעריך את שיטת רבי יאשיה בכלים עיוניים פרשניים בלבד. והנה, על פי עיוננו לעיל, הנחתו העיקרית של רבי יאשיה, כי הכתובים במדבר עוסקים בנושא התרומה, אינה הולמת היטב את המשמעות הפשוטה של הכתובים. מעתה שוב אין זה ברור מהי התועלת בקביעה הפרשנית - הסבירה כשלעצמה - כי הפועל 'תרימו' מלמד על חיוב, אם אין בידנו בסיס מוצק לקביעה כי חיוב זה מתייחס למתנת התרומה?

קושי זה בשיטת רבי יאשיה עלה על יסוד ההנחה כי פנייתו לכתובים במדבר מונעת משיקולים עיוניים פרשניים. בדברינו להלן נציע את השערה כי פנייתו לכתובים אלה מונעת משיקולים אחרים, ונבחן את האפשרות כי השערה זו עשויה לבאר את פנייתו זו של רבי יאשיה לכתובים שבמדבר.

אך קודם להצעת השערה זו, נפנה לדון בנושא הקשר שבין זכות הכוהנים בתרומה ובין עבודתם בפועל במקדש. בהמשך דברינו יתברר הקשר בין נושא זה ובין נושא המקור בתורה לחיוב בתרומה בראי ספרות התנאים.

ג. האם קיים קשר בין זכות הכוהנים בתרומה ובין עבודתם בפועל במקדש?

פרשת מתנות הכוהנים (דברים יח, ג-ה)

בפרשת מתנות הכוהנים שבספר דברים נאמר כך:

(ד) ראשית דגנך תירשך ויצהרך וראשית גז צאנך תתן לו

(ה) כי בו בחר " אלהיך מכל שבטיך לעמד לשרת בשם " הוא ובניו כל הימים

בפסוקים ד-ה ישנו משפט מורכב:

1. משפט עיקרי (פסוק ד): ראשית דגנך תירשך ויצהרך... תתן לו

2. פסוקית סיבה (פסוק ה): כי בו בחר " אלהיך...

במשפט זה נזכרת אפוא הלכה, וניתן לה נימוק. ביחס לנימוק לא נאמר כי יש לו מעמד ותוקף של תנאי, אך באופן עקרוני, קיימת האפשרות לפרש כי בנימוק הניתן להלכה מקופלת אף משמעות של התניה.

ואמנם, לכאורה נראה היה כי אף אם ניתן מבחינת מבנה המשפט לפרש את הנימוק להלכה כהתניה, הרי שמצד תוכן המשפט, פירוש זה יהיה חסר משמעות למעשה, מכיוון שבכתוב נאמר כי הבחירה בכוהנים כמשרתי הקודש קיימת לעד (=כל הימים), וכל תנאי המתקיים לעד הינו בפועל חסר משמעות כתנאי.

ד. דרשות התנאים בנושא המקור בתורה לחיוב בתרומה - מענה לשינוי היסטורי

בעיונו עד כה עלו המסקנות הבאות:

- לפי המשמעות הפשוטה של הכתובים, מתנה הניתנת ממבחר יבול האדמה נזכרת בתורה פעמיים בלבד: בפרשת מתנות הכהנים שבספר במדבר (יח, יב), ובפרשת מתנות הכהנים שבספר דברים (יח, ד). מתנה זו מכונה בספרות התנאים 'תרומה'. ההצעות שמתנת התרומה נזכרת בפרשת חלה, או בפרשת המעשר מן המעשר, או בכתוב 'מלאתך ודמעך לא תאחר', אינן הולמות את המשמעות הפשוטה של הכתובים.
- בפרשת מתנות הכהנים שבספר במדבר נזכרת התרומה כמתנת רשות, אך נקבע כי בעל היבול המעוניין לתת תרומה לה' ממבחר הדגן והתירוש והיצהר - חייב לתת את התרומה לכהנים.
- ניתן לפרש כי בספר דברים נזכרת התרומה כמתנת חובה - אך אין הכרח לפרש כך.
- בפרשה בדברים ניתן לפרש - אולי בדוחק, כי החיוב בתרומה מותנה בעבודת הכהנים בפועל במקדש, אך בפרשה במדבר לא קיימת למעשה האפשרות לפרש כך.

מסקנות אלה עשויות לשמש כתשתית לטענה כי התרומה היא מתנת חובה רק כאשר המקדש קיים, וכאשר המקדש אינו קיים היא הופכת להיות מתנת רשות. אמנם, טענה זו אינה נובעת בהכרח מחמש המסקנות שנמנו לעיל, אם מפני שאין הכרח לפרש כי בספר דברים זכות הכהנים בתרומה מותנה בקיום המקדש, או מפני שאין הכרח לפרש כי החיוב בתרומה מותנה בהיות הכהנים זכאים בה. במאמר הנוכחי אנו מבקשים להציע את ההשערה כי רבי יאשיה בדרשותיו ביקש לשלול את הטענה הזו,²³ וחתר לקבוע את התרומה כמתנת חובה אף כאשר המקדש אינו בנוי, והכהנים אינם עובדים בו.²⁴

²³ נזכר כי הקביעה אשר לפי השערתנו ביקש רבי יאשיה לשלול אינה הכרחית, אלא אפשרית בלבד. אך בעובדה זו אין משום קושי כנגד השערתנו, מכיוון שרבי יאשיה עשו בהחלט 'להתאמץ' ולשלול אף פרשנות שאינה הכרחית, שהרי אילו היו בדורו בעלי הלכה שביקשו לקבוע את התרומה לאחר חורבן המקדש כמתנת רשות, הם היו יכולים לתמוך את שיטתם בפרשנויות שאינן הכרחיות. לפי השערתנו, רבי יאשיה בדרשותיו בנה מעין 'קו הגנה שני' להלכה שהחיוב בתרומה אינו מותנה בקיום המקדש, והוא עצמו מסכים כי המקור העיקרי לחיוב בתרומה הוא הכתוב בדברים.

²⁴ כנגד השערתנו זו ניתן להעלות שני טיעונים:

1. המניע היסטורי אינו מפורש כלל בדברי רבי יאשיה.
2. רבי יונתן מציע ביאור לדברי רבי יאשיה, וביאורו שונה לחלוטין מהשערתנו. אך למעשה, ההשערה שהצענו הינה מקרה פרטי של טענה כללית, והיא כי בעלי ההלכה, בבואם לפרש פירוש דחוק מחמת שיקול זה או אחר, הציגו בדבריהם רק את השיקולים השייכים לתהליך הפרשני המתחשב בנאמר במקור המתפרש, והסתירו מניעים או שיקולים אחרים. לכן בדברינו עתה לא נתייחס ברמה הנקודתית לשני הטיעונים שנמנו לעיל, אלא למגמה כללית זו של בעלי ההלכה.

על מנת לבאר מגמה זו נעיין בטיבם ובאופיים של השיקולים הפרשניים המתחשבים בנאמר בכתובים. מול טיבם ואופיים של שיקולים אחרים - כגון אלה הקשורים לצורך לחדש מענה לשינוי היסטורי.

יחד עם זאת ניתן להציע למשפט 'כי בו בחר' משמעות מצומצמת, ולפיה, הנימוק לנתינת המתנה לכהנים איננו מצד היותם נבחרים, אלא מצד היותם עובדים בפועל. אמנם מצד משמעות המילים פירוש זה נראה סביר פחות מהפירוש שהנימוק לנתינת המתנה להם הוא מצד היותם נבחרים, אך פירוש זה עשוי להיראות סביר מצד היחס התוכני-ענייני שבין ההלכה (=נתינת המתנה לכהנים) ובין הנימוק, שכן אם אכן המתנות הניתנות לכהנים קשורות להיותם משרתי הקודש - כפי שנאמר במפורש בכתוב הנדון, אזי יש מקום לפרש כי המתנות ניתנות להם כתחליף לשכר שהיו יכולים להשתכר, אילו היו פנויים לעסוק בעבודה למחייתם, ולא היו עובדים בפועל במקדש. לפי אפשרות זו, כאשר המקדש אינו בנוי, ואין הכהנים עובדים בו, ופנויים הם לעבוד למחייתם, שוב אין מקום לתת להם מתנות. נמצא אפוא כי יש מקום לפרש שבכתוב הנדון נמצא בסיס להתניית נתינת התרומה לכהנים בעבודתם בפועל במקדש.

מנקודה זו ניתן לצעוד צעד אחד קדימה, ולהציע כי החיוב המוטל על בעל היבול לתת תרומה מותנה בהיות הכהנים זכאים בה. לפי הצעה זו ולפי דברינו הקודמים, עולה האפשרות כי לא רק זכות הכהנים בתרומה, אלא אף החיוב בתרומה - מותנה בעבודת הכהנים בפועל במקדש.

פרשת מתנות הכהנים (במדבר יח, ח-כ)

בספר במדבר יח, ח-כ, מובאת פרשה המפרטת מתנות אשר ה' נתן לכהנים. בין היתר, נאמר בפרשה זו כך:

(ח) וידבר יי אל אהרן, ואני הנה נתתי לך את משמרת תרומתי לכל קדשי בני

ישראל, לך נתתים למשחה, ולבניך לחק עולם...

(יא) וזה לך תרומת מתנם לכל תנופת בני ישראל, לך נתתים, ולבניך ולבנתיך אתך

לחק עולם...

(יב) כל חלב יצהר, וכל חלב תירוש ודגן, ראשיתם אשר יתנו ליי - לך נתתים.

(יט) כל תרומת הקדשים אשר ירימו בני ישראל ליי, נתתי לך, ולבניך ולבנתיך אתך

לחק עולם, ברית מלח עולם הוא לפני יי, לך ולזרעך אתך

בפרשה הנדונה נאמר כי זכות הכהנים במתנות המפורטות בכתובים אלה - ובכללן מתנת התרומה הנזכרת בפסוק יב - קיימת לעד. קביעותה ויציבותה של זכות זו משולה למלח, אשר כידוע, אינו משתנה ואינו מתקלקל. בפרשה הנדונה לא מוצעת הגמקה לזכות הכהנים במתנות, ולא נאמר בכתובים אלה כי זכות הכהנים במתנות מותנית בתנאי כלשהו.

נציין כי אין בספרות התנאים כל ניסיון לטעון כי החיוב בתרומה נלמד מהכתוב הזה, שכן הפרשה מתייחסת אל המתנות הנמנות בה - ובכללן אף מתנת חלב הדגן התירוש והיצהר שבפסוק יב - כמתנות מוכרות וידועות, ומה שמתחדש בה ביחס אליהן אינו עצם קיומן, ובוודאי לא היותן בגדר חובה על בני ישראל, אלא רק זכות הכהנים בהן.

על מנת לקיים את החיוב בתרומה אף לאחר החורבן, צריך היה רבי יאשיה ללמוד את דבר החיוב בתרומה מכתוב אשר אין בו כל רמיזה לאפשרות של התניית החיוב בעבודתם בפועל של הכהנים במקדש, ואשר הינו חלק מפרשה אשר ניתנה קודם לפרשת מתנות הכהנים במדבר יח. והנה ביחס לפרשת חלה יש מקום נרחב לומר כי היא ניתנה קודם לפרשת מתנות הכהנים במדבר יח.²⁵ ביחס לפרשת המעשר מן המעשר, סביר ביותר לפרש כי היא מהווה למעשה חלק מפרשת מתנות הכהנים. לפי השערתנו, הצביע רבי יאשיה על הכתובים בפרשת חלה,²⁶ ופרשת המעשר מן המעשר כמקור לעצם החיוב בתרומה, שאז בהכרח תהא עולה המסקנה כי התרומה אשר הכהנים זכו בה כחוק עולם וכברית מלח, ואשר אינה מותנית בעבודתם בפועל במקדש, שוב אינה מתנת נדבה אלא מתנת חובה.

השערתנו זו נעוצה בנתוני התקופה והמציאות ההיסטורית שבה חי ופעל רבי יאשיה (=כשבעים שנה לאחר חורבן המקדש). בספרות חז"ל ישנן עדויות לכך כי חורבן המקדש עורר שאלות ביחס לתקפות חלק מההלכות הנוגעות למתנות הקשורות למקדש או לכהנים, וכי היו דעות אשר נטו להתנות את החיוב בחלק מההלכות האלה בקיום המקדש.²⁷ לענייננו, בעלי מגמות אלה עשויים היו לפרש כי מתנת הראשית הנזכרת בפרשה בדברים מותנית בעבודתם בפועל של הכהנים במקדש, ובכך לבטל את החיוב

ובכן, שיקולים פרשניים המתחשבים בנאמר במקור המתפרש מתאפיינים ברציפות, ביציבות ובשמירת הקיים, שכן שיקולים אלה סובבים סביב המקורות המתפרשים, וחותרים במידה רבה לחשיפת הטמון בהם. לעומתם, שיקולים אחרים - כגון השיקול של מתן מענה למציאות שנתחדשה עקב שינוי היסטורי, מתאפיינים בחדשנות וביצירתיות, שכן שיקולים כאלה סובבים סביב המציאות שבפועל, וחותרים במידה רבה לבנות מערכת הלכתית שתיתן ביטוי לערכים האמוניים והתורניים במסגרת ובתנאי המציאות שבפועל.

לפי ההשערה שהצענו, בעלי ההלכה העצימו בדבריהם הגלויים את הפן הרציף, היציב והשמרני שבשיטתם, והצניעו את הפן החדשני והיצירתי. אפשר שהנהגה זו שלהם הודרכה הן מהבנתם את היחס ההדדי שבין מאפיין הרציפות ובין מאפיין החידוש בהלכה, והן מהבנתם כי ראוי הדבר שמאפיין הרציפות ימצא את ביטויו מעל פני השטח, ואילו מאפיין החידוש יוכל להימצא לקעיין במה שמצוי מתחת לפני השטח.

25 מרצף המסופר בתורה עשוי להתקבל הרושם כי פרשת חלה ניתנה לאחר חטא המרגלים, וכי הפרשה העוסקת בזכות הכהנים במתנותיהם נאמרה לאחר מריבת קורח. מריבת קורח הייתה בוודאי לאחר המפקד באייר בשנה השנייה, שהרי משה מזכיר בדבריו לקרח את הבדלת הלויים (במדבר טו, ט). ואמנם, אין הוכחה לכך שמריבת קרח הייתה לאחר חטא המרגלים (ראה ראב"ע ורמב"ן בתחילת פרשת קרח), אך לרבי יאשיה די היה בכך שסדר הכתובים עשוי לבטא את קדימות נתינת מצוות חלה לנתינת הפרשה במדבר יח, ועצם קיומה של האפשרות לפרש כי פרשת חלה ניתנה לפני הפרשה במדבר יח, די היה בה כדי להצדיק את דרשתו על פרשת חלה.

26 בפרשת חלה נזכרת נתינה לה', ולא נזכרת נתינה לכהנים, אך אין בכך כל בעיה מבחינת רבי יאשיה, המחפש מקור לחיוב בעצם הנתינה.

27 במשנת עדויות ח, ו, מעיד רבי יהושע על שמועה שאוכלים מעשר שני בירושלים אף לאחר החורבן, ובבבלי מגילה י, א, מובאת דעה כי שמועה זו של רבי יהושע לא הייתה מוסכמת על כל התנאים.

בתרומה לאחר החורבן. כאמור, לפי השערתנו, שיטתו ודרשותיו של רבי יאשיה מכוונות כנגד מגמות אלה.²⁸

סיכום

במאמר זה נדונו שתי אפשרויות בהבנת דרשותיו של רבי יאשיה.

לפי ההבנה האחת, רבי יאשיה בדרשותיו אלה פועל כפרשן, ובחירתו ללמוד את החיוב בתרומה מהכתובים במדבר מיוסדת על שיקולים עיוניים פרשניים. במאמר הנוכחי הערכנו את פרשנותיו של רבי יאשיה במישור העיוני - פרשני, והסקנו כי הן אינן הולמות את המשמעות הפשוטה של הכתובים.

לפי ההבנה האחרת, רבי יאשיה בדרשותיו אלה פועל כפוסק, ובחירתו ללמוד את החיוב בתרומה מהכתובים במדבר מיוסדת על מגמה הלכתית לקיים את החיוב בתרומה אף לאחר החורבן. לפי הבנה זו, ערכה של מגמה הלכתית זו ונחיצותה מעניקים תוקף לבחירתו של רבי יאשיה בפירושים שאינם הולמים היטב את המשמעות הפשוטה של הכתובים.

דרשותיו של רבי יאשיה נתחדשו לאחר חורבן המקדש. במציאות שנוצרה לאחר החורבן היה מקום להעמדת סימני שאלה בנוגע לתוקף החיוב במתנות למשרתי המקדש. דרשותיו של רבי יאשיה בונות את החיוב בתרומה על בסיס שאינו תלוי בעבודת הכהנים בפועל במקדש, ובכך הן מגבילות את האפשרות לטעון לביטול החיוב בתרומה עקב הפסקת עבודת הכהנים במקדש. בנוסף לכך דרשות אלה אינן הולמות את המשמעות הפשוטה של הכתובים. נמצא אפוא על פי דברינו בהקדמה, כי ניתן מקום להשערה כי דרשותיו של רבי יאשיה נוצרו כמענה למציאות שנוצרה בעקבות חורבן המקדש.

28 ואפשר כי אף בעלי הדרשות במכילות פעלו במגמה זהה לזו של רבי יאשיה. אמנם, השערתנו ביחס לדרשות במכילות מוצעת עם מקדם היסוס גבוה יותר מהשערתנו ביחס לדרשות רבי יאשיה, ושתי סיבות לכך:

1. במכילות לא נמסר שמו של הדרשן המפרש 'ודמעך זו תרומה', ולכן אין לנו ודאות כי פרשנות זו נתחדשה לאחר החורבן.
 2. הדרשות במכילות טוענות ביחס לכתוב טענה אשר לפיה הכתוב מלמד במישרין רק את האיסור לאחר את התרומה, ואיסור זה עדיין אינו מלמד בהכרח על קיומו של חיוב. לעומת זאת דרשות רבי יאשיה טוענות ביחס לכתוב טענה אשר לפיה הכתוב מלמד במישרין את החיוב בתרומה.
- גורם נוסף העשוי להכביד על ההשערה כי הפירוש 'ודמעך זו תרומה' נתחדש כמענה למציאות שנוצרה לאחר החורבן, יידון להלן בהערה 33.

נספח: הצעת תהליך פרשני לשוני התומך בזיהוי המילה דמע עם התרומה

התהליך הפרשני אשר נציע מבוסס על הרכבה של שתי מטאפורות זו על גבי זו: כידוע, כאשר צולים את הבשר, החלב הופך לנוזלי, ומטפטף כמו דמעת העין, ומכאן שניתן לפרש כי המילה דמע הושאלה להוראת חלב.²⁹ המילה חלב עצמה עשויה להיות מושאלת להוראת 'המיטב', שהרי מבין חלקי הבשר, החלב נחשב ליותר חשוב לאכילה. נמצא אפוא כי המילה 'דמע' עשויה לבוא בהוראת 'המיטב' או 'המובחר'.

בכך הצענו בסיס אפשרי לזיהוי 'דמעך' = 'מיטבך'. אך קל לראות כי לא די בזיהוי זה בלבד בכדי לבאר את המשפט 'מלאתך דמעך לא תאחר', שכן עדיין אין זה ברור מהו הדבר אשר את המיטב ממנו אין לאחר.

בבואנו לדון בקושי זה, עלינו להרחיב מעט את ריעת העיון בכתוב הנדון. כבר נזכרה לעיל³⁰ שיטת בעל תרגום יונתן, המפרש את הכתוב כך: '[בכורי] מלאתך ודמעך לא תאחר, בכור בניך תתן לי'. לפי פירוש זה, המלאה והדמע הם כינויים לתבואות,³¹ והמילה 'בכור' המופיעה בתחילת המשפט השני בכתוב, נמשכת אף לתחילת חלקו הראשון.

ניתן עתה ליטול משיטת בעל תרגום יונתן את ההצעה שהמילה 'בכור' נמשכת מתחילת המשפט השני לתחילת המשפט הראשון, ולהוסיף לה את ההצעה כי במסגרת המשפט הראשון עצמו ישנה 'המשכה' נוספת - של המילה 'מלאה' - אל תוככי המילה 'דמעך', והמשפט בכלליותו יתפרש כך:

[בכורי] מלאתך ודמע [מלאתך] לא תאחר.

במשפט זה נזכרות שתי מתנות: האחת - 'בכורי תבואתך', והשנייה 'מבחר תבואתך' - והיא זו הידועה בלשון חכמים בשם 'תרומה'.

הצעה זו לפירוש המשפט בנויה על שני מרכיבים:

1. השמטת מילה שהיא סומך ונסמך: דמע--[מלאתך]--ך.
2. השמטת סומך אשר ראוי היה לבוא עם כינוי קניין, והמשכתו מאזכור קודם שלו במשפט - תוך הוספת כינוי הקניין שלו לנסמך.

והנה, לכל אחד משני מרכיבים אלה ניתן להביא דוגמה נוספת בלשון המקרא:

1. השמטת מילה שהיא סומך ונסמך מצינו בביטוי ראשית בכורי--[פרי]--אדמתך.³²
2. השמטת סומך והמשכתו מצינו אולי בדברי חולדה הנביאה לשליחי יאשיהו, במל"ב כב, כ: "לכן הנני אספך על אבותיך ונאספת אל קברתיך בשלום".

²⁹ לקשר בין המילה 'חלב' ובין המילה 'דמע' יש עדות בתרגום השומרוני לתורה, וכבר עמד על כך הרד"צ הופמן במספר מקומות, ובהרחבה, בשו"ת מלמד להועיל, ח"ג, סי' צ"ד, עמ' 135.

³⁰ הערה 16 והערה 20.

³¹ הפירוש שהמלאה והדמע הינם כינויים לתבואות מבוסס היטב מבחינה לשונית, אך במאמר הנוכחי לא נציע את התימוכין לפירוש זה.

³² נציין כי בתרגום יונתן תורגם כתוב זה כך (מהדורת רידר, עמ' 118): "שירי ביכורי פירי ארעך". הרי שבעל התרגום 'דאג' להשלמת החסר בכתוב.

וכבר העירו ר"י קרא והרד"ק (ובעקבותיהם יהודה קיל, בפירושו בסדרה 'דעת מקרא'), כי במילה 'קברותיך' הכוונה היא לצירוף 'קברות] אבותי[ך'. לפי פירוש זה, נשמט הסומך 'אבותיך' והמשך 'מאזכור המילה 'אבותיך' קודם לכן, וכינוי הקניין שלו נוסף לנסמך.

אפשרות זו שהצענו בנויה למעשה הן על שני גלגולים מטפוריים של המילה 'דמע', והן על המשכה 'נועזת' של המילה 'מלאה' ממקום למקום במשפט. נראה כי פירוש שכזה אינו יכול להיחשב לטריוויאלי. אשר על כן, כל עוד לא ידוע לנו על פירוש אחר המבסס את הזיהוי 'דמע' = 'תרומה', נותרת בידינו המסקנה כי הפירוש שהתרומה נזכרת בכתוב הנדון הינו סביר פחות³³ מפירושו של בעל תרגום יונתן, ולפיו המתנה היחידה הנזכרת בכתוב הנדון היא מתנת הביכורים.

³³ בדיוגנו בפירוש המילה 'דמע' במסגרת המאמר הנוכחי לא התייחסנו כלל לעובדה שבמקורות תנאיים שזמנם הוא עוד קודם לחורבן הבית מופיעים שמות מהשורש 'דמע' בהוראת 'תערובת תרומה וחולין', ואולי אף בהוראת 'תרומה'. עובדה זו עשויה להכביד על השערתנו כי המניע לדרשה 'דמעך זו תרומה' נתחדש במציאות שנוצרה לאחר החורבן. אך זאת נעיר בקצרה, כי בספרי המקרא המאוחרים ישנן עדויות להתרשלות של העם בנתינת התרומה בתחילת ימי בית שני (אולי על רקע האפשרות לפרש כי הכתובים במדבר יח, יב, ובדברים יח, ד, אינם מלמדים על התרומה - אלא על הביכורים, או על רקע האפשרות לפרש כי הכתוב בדברים מתייחס למתנת מבחר היבול כמתנת רשות - כשיטת רבי יונתן!!!). לא מן הנמנע אפוא כי התרשלות זו עודדה את החכמים לפרש כי בכתוב בשמות כב, כח, מלמד אף הוא על קיומה של התרומה - וקובע את האיסור לאחר את נתינתה. מעתה, אפשר כי פירוש זה הוא העומד ברקע היווצרות שמות מהשורש 'דמע' בהוראת התרומה בלשון המדוברת בימי הבית השני.